

ESKİ TÜRKÇENİN TARİHİ-KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRILMASI VE İNCELENMESİ BAĞLAMINDA AZERBAJCAN'DAKİ GÖKTÜRKÇE ÇALIŞMALARI

Mehman MUSAOĞLU*

Özet

Eski Türkçenin temel kaynaklarını oluşturan Göktürkçe yazıtların tarihî-karşılaştırmalı araştırılması ve incelenmesinin aşağıdaki evreleri tespit olunmaktadır: 1. Yazıtların deşifre olunması ve hangi tarihlerde, hangi Türk devletlerine bağlı olarak ortaya çıktığının belirlenmesi(XVIII-XIX. yy.); 2. Göktürkçe yazıtların özgün metinlerinin oluşturulmasına ve çeşitli düzeylerinin incelenmesine bağlı olarak eski Türkçe disiplininin oluşumu (XX. yüzyıl).

Azerbaycan'da Göktürkçe yazıtların incelenmesine ve öğretimine 1960'lı yıllardan başlanmıştır. Yazıtların sözcük dağarcığı ve dil bilimsel kategorileri incelenmiştir. Eski Türkçe kaynaklarının çağdaş dil bilim yöntemleriyle incelenmesine 1990'lı yıllarında rastlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Göktürkçe yazıtları, Türkoloji, tarihî-karşılaştırmalı inceleme, yapısal, anlamsal ve işlevsel dil bilim yöntemleri.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

The Göktürk Inscription Language Studies in Azerbaijan in connection with the historic-comparative Research and Investigation of Old Turkish Language

Abstract

The phase of historic-comparative research and investigation of Göktürk Language inscriptions that form the basic sources of Old Turkish Language have been stated as follows:

1. The discovery of reading the inscriptions and understanding when and by which Turkish States were found(XVIII-XIX. centuries) 2. Formation of Old Turkish Language Discipline in connection with the investigation of various levels and forming original passages of Göktürk Language inscriptions(XX. century)

The investigation and teaching of Göktürk Language inscriptions in Azerbaijan were begun in 1960s. The vocabulary and grammatical category of the inscriptions were investigated.

The investigation of old Turkish Language Sources with contemporary linguistics methods was first seen in 1990s.

Key words: *Old Turkish language, Göktürk language inscriptions, historic-comparative investigation, structural, semantic and functional linguistics methods.*

1. XVIII. yüzyılın başlarında ilk olarak Sibirya'da bulunan ve bundan sonraki iki yüz yıl içerisinde yerleri, Avrasya'nın çeşitli bölgelerinde tespit edilen ve Eski Türkçenin temel kaynaklarını oluşturan Göktürkçe yazıtları, XIX. yüzyılın sonlarına doğru çözümlenebilmiştir. Her şeyden önce söz konusu yazıtların Türkçe olduğu, rünik yazıyla yazıldığı belirlenmiştir ve akabinde yazıtların tarihi ve siyasal sınıflandırması yapılmıştır. Dolayısıyla yazıtların hangi tarihlerde ve hangi Türk devletlerine bağlı olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Kononov 1980: 7-22). Böylece, söz konusu araştırma-inceleme evresi, Türkolojinin tarihinde yaklaşık iki yüz yıldan fazla bir zamanı almıştır (Kononov 1980: 7-22).

2. Göktürk yazıtlarının haritası tespit olunmuştur. Yazıtlar okunmuş, çeşitli özgün metinleri oluşturulmuş, yabancı dillere çevrilmiştir. Türk yazı dillerinin bazılarına aktarılan yazıtların XI-XIV. yüzyıllarda ortaya çıkan diğer Türkçe yazılı kaynaklarla ve çağdaş Avrasya Türkçeleriyle bileşimli olarak incelenmesi ise, Türkoloji'de Eski Türkçeye ilişkin ikinci bir araştırma-inceleme aşamasını, dolayısıyla Eski Türkçe anlayışını ve disiplini oluşturmuştur, diye düşünüyoruz. Nitekim gerek rünik yazıtların, gerekse Eski Türkçeye ilişkin yazılı kaynakların kelime hazinesi ve dil bilgisi üzerine derinlemesine bilimsel çalışmaların yapılmasına da bu dönemde, dolayısıyla XX. yüzyılın 30'lu, 50'li yıllarından itibaren başlanmıştır. Söz konusu araştırmalar ve incelemelerin tümü, temeli XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Luğati't-Türk eseriyle atılan ve XIX. yüzyılda bir dil bilimsel doğrultu

olarak belirlenen tarihî-karşılaştırmalı ve ondan sonraki betimlemeli dil bilim yöntemleriyle yapılmıştır. Bu tespit, ünlü Rus Türkolog A. N. Kononov'un "Türk Rünik Yazıtlarının Dilbilgisi" eserinde özellikle belirtilmiştir. Şöyle ki; yazar eserinin tarihî-karşılaştırmalı dil bilimi yöntemiyle yapılmış olan geleneksel Rus Türkolojisi doğrultusunda yazıldığını, dolayısıyla dil bilimindeki en yeni dil bilimi yöntemlerinden (söz gelimi eşzamanlı yapısalılık veya yapısal, anlamsal ve işlevsel yöntemlerin bileşimli olarak uygulanması gibi) yararlanmadığını bildirmiştir (Kononov 1980: 5).

Şöylece ilk önce Eski Türkçenin birinci kolunu oluşturan Göktürk yazıtları; hem Wilhelm Radloff'tan önceki, hem de sonraki dönemleri birleştiren klasik Türkologlarca, tarihî-karşılaştırmalı dil bilimi yöntemiyle betimlenmiştir (Radloff 1982; Melioranskiy 1899; Thomsen 1916; Samayloviç 1914; Bang 1917; Hüseyin Namık Orkun 1976; Malov 1951 vb.). XX. yüzyılın 50'li yıllarında ise; gerek rünik yazıtlar, gerekse Eski Türkçenin ikinci kolunu oluşturan yazılı kaynaklar, çoğunlukla tarihî-karşılaştırmalı ve betimlemeli dil bilimi yöntemleriyle derinlemesine araştırılmış ve incelenmiştir (Batmanov 1959; Pritsak 1959; Nasilov 1960; Klyastornıy 1964; Tekin 1968; Gabain 1974 vb.). XX. yüzyılın 90'lı yıllarından beri ise; Eski Türkçe kaynakları, çağdaş dil bilimi yöntemleriyle de incelenmeye alınmıştır (Musayev 1994; Uzun 1995).

Söz konusu dönemde, rünik yazıtların ve yazılı kaynakların genellikle sözcük dağarcığı ve çeşitli fonetik-morfolojik dil bilgisi özellikleri, tarihî-karşılaştırmalı ve betimlemeli dil bilimi yöntemleriyle araştırılmış ve metin dilbilimi bakımından incelenmiştir. Çağdaş dil bilim yöntemlerinin kullanıldığı incelemelerde, çoğunlukla cümle ve metin konuları ele alınmaktadır.

Eski Türkçe ve genellikle de onun rünik yazıtlar kolu üzerine yapılan çalışmalar, Türk Cumhuriyetlerinde XX. yüzyılın 20'li, 30'lu yıllarından itibaren hız kazanmıştır. Söz konusu çalışmalar, ilk olarak Türkiye'de yapılmıştır. Şöyle ki; gerek eski Türkçe rünik yazıtlarının ve yazılı kaynaklarının araştırılması ve incelenmesi, gerekse uygulamalı olarak Eski Türkçenin bütün dönemleriyle üniversitelerdeki eğitimi ve öğretimi işi, her yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nde başlatılmış ve bugün de geniş bir ölçekte devam ettirilmektedir.

Diğer Türk Cumhuriyetlerine gelince:

Sovyetler Birliği döneminde söz konusu çalışmaların genellikle 60'lı yıllarından itibaren Kazakistan'da, Kırgızistan'da ve Azerbaycan'da hızlandığı ve üniversitelerde Eski Türkçenin bir ders olarak öğretimine başlandığı gözlemlenmektedir (Aydarov 1971).

Orhun(Göktürk)rünik yazıtlarının Azerbaycan'da araştırılmasına, esasında XX. yüzyılın 30'lu yıllarında başlanmıştır. Akabinde Kaşgarlı Mahmud'un yukarıda belirtilen sözlüğünün tercümesi başlatılmıştır. Fakat söz konusu

dönemde, Sovyetler Birliği yönetiminin milliyetçi kesimi cezalandırması, dil ve edebiyat alanlarında çalışanları kasıtlı olarak Pantürkizm ve Panislamizm damgasıyla suçlayıp kurşuna dizdirmesi, soykırımların, sürgünlerin yaşanması, Kafkaslarda Eski Türk yazıtlarının ve diğer yazılı kaynaklarının araştırılması ve özgün metinlerinin hazırlanması işlerini engellemiştir.

Bu yüzden Azerbaycan'da Göktürk yazıtlarının incelenmesine XX. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren temelli şekilde başlanmıştır. Böylece Eski Türk yazıtları da zorunlu ders olarak ilk kez 1967 yılında üniversitelerin filolojik ve dil-edebiyat bölümlerinde ders programına alınıp okutulmuştur. (Bu satırların yazarı da Azerbaycan'da Eski Türk yazıtlarını zorunlu ders olarak ilk alanlardandır.) Bununla ilgili ilk ders kitabı 1967 yılında yayımlanmıştır (Maherremov 1967). Söz konusu yıllarda Göktürkçenin Azerbaycan Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak araştırılması artık doktora tezi konusu da olmuştur. Azerbaycan'da söz konusu alanda ilk adım Azerbaycan Devlet Üniversitesinde atılmış, Edebiyat Fakültesinin genç hocalarından Ebulfaz Recepov Orta Asya'ya, Kırgızistan'a bu alanda detaylı çalışmalar yapmak üzere gönderilmiştir. O, şimdiki Bışkek şehrinde Göktürk yazıtlarının ünlü bilimcisi, Rus bilim adamı İgor Alekseyeviç Batmanov'un doktora öğrencisi olmuş, bu alanda araştırmalar yapmış ve tez hazırlamıştır (Recepov 1967). Onunla hemen hemen aynı zamanda Yunus Memmedov, Bakü'de Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinde Göktürk yazıtları üzerine doktora tezi hazırlamaktaydı. O da Eski Türkçenin gramer yapısı üzerine başarılı bir tez savunması yapmış (Memmedov 1969) ve tezini ayrıca monografi hâlinde de yayımlatmıştır (Memmedov 1977, 1979). Yunus Memmedov, sonraları Türkiye'ye gelmiştir. O, 1990'lı, 2000'li yıllarda emekliye ayrılana kadar uzun bir süre Türkiye üniversitelerinde Eski Türkçe derslerine girmiştir.

XX. yüzyılın 70'li yıllarında Göktürk yazıtları konusunda Azerbaycan'da hem ders kitapları hem de ayrıca kitaplar yayımlanmıştır (Maherremov, Şükürov 1976). Bakü Devlet Üniversitesinin hocası Ebulfaz Recepov Eski Türkçe alanındaki araştırma ve incelemelerini devam ettirerek 1978 yılında profesörlük tezi savunmasını da yapmış (Recepov 1978), aynı zamanda Göktürkçenin şekil bilgisi konusunda büyük hacimli bir monografi de yayımlatmıştır (Recepov, 2002).

1990'lı yılların başlarından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Göktürkçe ve tümüyle Eski Türkçe üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin yapılması da hız kazandı. Şöyle ki, söz konusu alanda Ebulfaz Amanoğlu'nun, Ebulfaz Recepov ve Yunus Memmedov'un kitapları yayımlandı (Amanoğlu 1993; 1997; 1998; 2001; 2003; Recepov, Memmedov 1993).

Diğer Türk Cumhuriyetlerinde ve yabancı Türkoloji Merkezlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da Göktürkçe üzerine yapılmış çalışmalarda öncelikle söz konusu yazıtların sözcük dağarcığı (sözcüksel katlar, etimolojik gelişmeler,

onomastik ad sistemi vb.) incelenmiştir. Bunun yanı sıra yazıtların fonetik-morfolojik kategorileri (adlar, fiiller; yapım ekleri, çekim ekleri; ünlüler ve ünsüzlerin biçim birimsel özellikleri vb.) tarihî-karşılaştırmalı ve betimlemeli dil bilim yöntemleriyle, geleneksel Türkolojik doğrultuda araştırılmıştır. XX. yüzyılın 70'li yıllarından itibaren Türk dil biliminde de gözlemlenen yapısal, anlamsal ve işlevsel dil teorilerine göre bileşimli olarak yapılan eşzamanlı uygun lengüistik çalışmaların sonuçlarının (Musaoğlu 2002:1-11; 41-52), Göktürk yazıtları incelemelerinde uygulanmasına maalesef henüz başlanmamıştır. Söz gelimi cümlenin yapısal, anlamsal ve işlevsel bakımlardan sınıflandırılmaları veya metin dil bilimine göre Türkçe metinlerin incelenmesi gibi çalışmalar (Musaoğlu 2003) kastedilmektedir.

Geleneksel tarihî-karşılaştırmalı ve betimlemeli dil bilimi yöntemleriyle genellikle görevli seslerin, kelimelerin ve eklerin akraba dillerindeki betimlemesi yapılır: Aynı soydan gelen dillerin ilk ve ön ana dil katmanları; ses bilgisi, ses bilimi ve dil bilgisi kategorilerine göre canlandırılır. Dolayısıyla leksikal (sözcüksel), leksikografik (sözlüksel), fonetik (ses bilgisel), fonolojik (ses bilimsel), morfolojik (biçim bilimsel) dil gelişmeleri belirlenir. Oysa akraba dillerinde cümle ve metinlerin yukarıda belirtilen birimlerle bileşimli olarak bilimsel betimlenmesi, her şeyden önce anlam ve işleve bağlıdır. Ve bundan dolayı XX. yüzyılda yapısal, anlamsal, işlevsel ve bilişsel dil bilimi teorileri geliştirilmiştir.

Bu bağlamda Göktürkçe yazıtların, çağdaş dil bilimi bilinciyle ve yapılmış olan uygun dil bilimi çalışmalarındaki sonuçların uygulanmasının yanı sıra, Türkçenin penceresinden bakılarak incelenmesi; birçok güncel Türkolojik sorunun ve dil bilimsel tipolojik sorunsalların çözümlenmesine katkı sağladı, diye düşünüyoruz. Söz gelimi neye katkı sağlandığını sorarsanız?

Her şeyden önce:

- Eski Türkçeden önceki İlk Türk ve Ön Türk katmanlarında leksikal (sözcüksel) fonetik ve morfolojik, belli bir ölçüde sentaktik(söz dizimsel) katların yanı sıra, Türkçe (yani İlk Türkçe ve Ön Türkçe) metinlerin rekonstrüksiyonunun yapılmasına, dolayısıyla canlandırılmasına;

- Eski Türkçe metinlerin, her şeyden önce Rünik Yazıtlar'ının söz dizimsel ve metin dil bilimsel ölçütlerinin ve dil bilimsel tipolojisinin belirlenmesine, dolayısıyla Türkçe metinlerin eski ve yeni Hint-Avrupa ve diğer dillerin metin türlerinden farklılıklarının betimlenmesine;

- Türkçedeki simetrik dil gelişimleriyle (iyelik merkezli tamlamalar, cümlelerde değişmez söz dizimi vb.) asimetrik gelişim ve değişim (sıfat merkezli tamlamalar ve sözcük grupları, devrik cümlelerin kullanımı, cümlelerin kırılarak metinleşmesi vb.) kullanımlarının dengelenmesine vb. katkıda bulunacaktır, diye düşünüyoruz.

Kaynakça

- Amanoğlu, Əbülfəz (1993), *Əski türk abidələrinin müntəxəbatı*, Bakı.
- Amanoğlu, Əbülfəz (1997), *Orxon-yenisey abidələrində felin təsriflənməyə formaları*, Bakı.
- Amanoğlu, Əbülfəz (1998), *Əski türk onomastik sözlüyü*, Bakı “Elm”, 123 s.
- Amanoğlu, Əbülfəz (2001), *Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi*, 1 hissə, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 127 s.
- Amanoğlu, Əbülfəz (2003), *Qədim türk abidələrinin leksik-semantik sistemi*, Bakı (Profesörlük tezi).
- Aydarov G. (1971), *Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti VII veka*. Almatı, İzd-vo “Nauka” Kazah. SSR, 377 s.
- Bang W. (1917), *Turcica.-Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*. Jg. 1917 Leipzig
- Batmanov İ. A. (1959), *Yazık yeniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pismennosti*, Frunze.
- Gabain A. von. (1974), *Alttürkische Grammatik*. 3. Auflage. Wiesbaden.
- Klyastorniy S.G. (1964), *Drevnetyurkskie runičeskie pamyatniki kak istočnik po istorii Sredney Azii*. M.
- Kononov A.N. (1980), *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IXvv*. Leningrad “Nauka”. Leningradskoe Otdelenie.
- Malov S. E. (1951), *Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti*. M.-L.
- Məhərrəmov, Abbasqulu (1967), *Qədim türk runik abidələri*, APİ Nəşri, Bakı.
- Məhərrəmov, Abbasqulu və Əlisa, Şükürov (1976), *Qədim türk abidələrinin dili*, Bakı.
- Melioranskiy P. M. (1899), *Pamyatnik v čest Kyul-Tegina*. – ZVOR AO, T. XIII, vıp. II-III.
- Məmmədov, Yunus (1969), *Orxon-yenisey abidələrində isim düzəldən şəkilçilər*. Bakı (Doktora Tezi).
- Məmmədov, Yunus (1977, 1979), *Orxon-yenisey abidələrində adlar*, Bakı, APİ Nəşri, I, II.
- Musayev, Mehman (1994), *Türk dillərində tabeli mürəkkəb cümlə*, Bakı (Profesörlük tezi), 285 s.

- Musaoğlu, Mehman(2002), *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Musaoğlu, Mehman (2003), *Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi ve Metin Kompozisyonu*, Dil Dergisi, Sayı: 120 Mayıs- Haziran, s. 22-40.
- Nasilov V. M. (1960), *Yazık orhono-yeniseyskih pamyatnikov*. M.
- Orkun, Hüseyin Namık (1936-1941), *Eski Türk Yazıtları*, I-IV. İstanbul.
- Pritzsak O. 1959, *Bolgaro-Tschuwaschica. Acht Noten zu den Wolga-Bolgarischen Grabinschriften des 13-14. Jhs.- UAJ*, 31. Bd, s. 274-314.
- Radloff, Wilhelm (1882), *Phonetik der nördlichen Türksprachen*. Leipzig.
- Rəcəbov, Əbülfəz (1967), *Əski türk abidələrinin morfologiyası*(Doktora tezi).
- Rəcəbov, Əbülfəz (1978), *Orxon- yenisey abidələrində felin tərzləri*, Bakı.
- Recepov, Abulfəz (1978), *Slovoobrazovaniya v yazıke orhono-yeniseyskih pamyatnikov*, Bakı (Profesörlük Tezi).
- Rəcəbov, Əbülfəz (2002), *Göktürkcənin qrammatikası*, Bakı.
- Rəcəbov, Əbülfəz və Məmmədov, Yunus (1993), *Orxon-yenisey abidələri*, Bakı.
- Samoyloviç A. N. (1914), *Materialı dlya ukazatelya literaturı po yeniseysko-orhonskoy pismennosti*. -Tr. Troits- kosavsko-Kyahtinskogo Otdeleniya Priamurskogo otdela RGO, 1912, T. XV, vlp. 1, Spb., s. 55-80.
- Tekin, Talat (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Publications. The Hague (Uralic and Altaic Series. Vol. 69).
- Thomsen V. (1916), *Turcica. Etudes cocernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie*. -MSFOu, 37.
- Uzun, Leyla Subaşı (1995), *Orhun Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara, 176 s.